

Dit zijn geen gewone eenden – de dieren op de tafel dan – dit zijn heel bijzondere eenden. Zij zijn niet de redders van het Kapitoel, maar de redders van speculaties en verwachtingen van erfelijkheidsgeleerden.

U weet dat genetici al zeer lang bezig zijn met het onderzoek naar de erfelijkheid van verworven eigenschappen.

Als een muis, een rechts paadje lopend, voedsel vindt en links lopend niets, en hij leert rechts te lopen, zullen dan zijn muisenkinderen meer rechts dan links lopen? De proeven zijn talloos, de geleerden talrijk, de resultaten nog niet altijd overtuigend. Mocht men het bewijs vinden voor de erfelijkheid van verworven „eigenschappen” dan zullen er geheel nieuwe wegen bewandeld kunnen worden in de wetenschap van het leven. Maar het volgende is van minstens zo groot belang. Nu, pater Pierre Leroy en professor Jacques Benoit – helemaal geen eenden – kijken naar deze beesten met intense spanning en wachten met nog grotere spanning op een eventueel ei.

De linkse eend is een gewone Peking-eend, met gele veren; gewicht 6½ pond. De rechtse eend werd ingespoten met een vloeistof die, naar men meent, de chemische samenstelling van chromosomen heeft, dus de dragers der erfelijke eigenschappen, gewonnen uit de geslachtsorganen van een heel andere soort eend. Deze eend heeft witte veren en weegt, volwassen 4 pond. Als andere eenden in gewicht achteruitgaan en een andere kleur krijgen is dat steeds te wijten aan rasmenging, en dan zijn de kinderen van die verschillende ouders onvruchtbaar. Deze eend nu toont geen tekenen van onvruchtbaarheid en met angstige spanning wacht men op het eerste ei, komend van een „chemisch veranderde eend”. Als de nieuwe generatie, uit het ei gekropen, dezelfde eigenschappen als de moeder heeft, hebben de genetici iets waarlijk nieuws tot stand gebracht in hun wetenschap.

Wellicht begrijpt u de intense belangstelling die talloze biologen over de gehele wereld voor deze eenden hebben. Zij openen wijde perspectieven, mits het ei gelegd wordt.

Een nieuwe schrijver van een nieuwe Utopia, een ideaalstaat van de toekomst kan bij deze eenden beginnen. Ik help hen graag op weg.

MENS en Wereld

Discriminatie naar overtuiging

Het zou bijzonder duidelijk zijn als degenen die afwijzend tegenover lijkverbranding staan zouden zeggen: eigenlijk moest cremeren verboden zijn maar nu we het niet verbieden moeten we het zo moeilijk en zo duur mogelijk maken.

Maar zo onomwonden discrimineren is een zeldzaam verschijnsel. We zijn in onze eeuw wel zo ver gevorderd, dat de meeste mensen discriminatie van anderen wegens hun overtuiging beschouwen als iets wat de toets der openbare kritiek niet kan doorstaan.

Dit neemt niet weg, dat er in feite wel degelijk wordt gediscrimineerd, o.m. ten aanzien van hen die menen dat hun stoffelijk overschot moet worden verast. In de wet op de lijkbezorging zijn ergerlijk discriminerende elementen te vinden. En daar is het laatste jaar door sommige gemeenten een discriminatie aan toegevoegd. Dat begon de vorige zomer in Tilburg. Voor zover ons bekend, was deze gemeente de eerste die gebruik maakte van de bevoegdheid een recht te heffen – en wel van f 15, – wegens gemeentelijke lijkshouwing in verband met crematie. Toen kon men denken: dat is een gemeente waar een grote meerderheid niets van crematie wil weten; het is bedroevend en even verwerpelijk als verklaarbaar.

Maar nu is onlangs een gemeente van een heel andere structuur tot het treffen van zo'n maatregel overgegaan, n.l. Rotterdam: in de raad werd het voorstel daartoe verdedigd door een socialistische wethouder; haar partijgenoten en de liberalen hebben er hun stem aan gegeven evenzeer als de confessionele fracties. Enkele socialistische raadsleden en de communisten verzetten zich, maar hun verzet kreeg geen kans op succes.

De redenering lijkt zo simpel: de wet schrijft voor dat aan crematie een gemeentelijke lijkshouwing vooraf moet gaan; welnu, daar moet een retributie voor worden betaald, ongeveer ten bedrage van de kostprijs.

In geval van begrafenissen is een gemeentelijke lijkshouwing niet verplicht voorgeschreven en in feite zeldzaam. Dat een der socialistische raadsleden een amendement indiende – dat ook prompt werd aangenomen – om het tarief van lijkshouwing in geval van begrafenissen hetzelfde te doen zijn als bij crematie, was dus een loos gebaar. Het wezenlijke verschil, gelegen in het feit dat in het ene geval de lijkshouwing verplicht is en in het andere niet, was blijkbaar uit het oog verloren.

De overheid – in dit geval de gemeentelijke overheid – behandelt gevallen van crematie anders dan gevallen van begrafenissen. De gemeente legt een extra belasting op de crematie. Het gemeentebestuur zou moeten beseffen, dat

de keus tussen cremeren en begraven iets heel anders is dan de keus tussen een gratis huwelijk en een huwelijk-eerste-klas-met-loper. Er kan niet worden geredeneerd, dat cremeren een luxe is waar dus extra voor moet worden betaald.

Het gemeentebestuur kan ook niet aanvoeren, dat een geval van crematie wegens de verplichte lijkshouwing de gemeente meer geld kost. Al was het zo, dan zou het geen geldig argument zijn. Maar het is nu eenmaal niet zo. In een adres van de twee crematieverenigingen aan de Rotterdamse raad wordt de vroege vaderen voorgerekend, dat de gemeente op elke begrafenis f 170, – toelegt. Er wordt nooit op aangedrongen, dat in deze gevallen een kostprijs zal worden vergoed.

Al zullen de Rotterdamse raadsleden – althans velen van hen – geen discriminatie hebben bedoeld, zij hebben er blijkbaar de ogen voor gesloten, dat zij in feite terdege discrimineerden. Aldus hebben zij een gruwelijke ongelijkheid in het leven geroepen, een ongelijkheid naar aanleiding van verschil in overtuiging, een ongelijkheid die door niets wordt gemotiveerd.

Wij signaleren dit geval, niet omdat wij op deze plaats partij zouden willen kiezen tussen cremeren en begraven, maar wel omdat het verontrustend is dat de gemeenteraad van de tweede stad des lands, zelfs zonder oppositie van betekenis, de menselijke gelijkwaardigheid in een hoek heeft gedrukt. Wie het ernstig meent met de gelijkwaardigheid van de mens, ongeacht overtuiging, moet die Rotterdamse verordening beschouwen als een verwerpelijk stuk wetgeving. Die Rotterdamse verordening is – evenzeer als de Tilburgse – een symptoom van de neiging tot discriminatie naar overtuiging. Humanisten weten van dat verschijnsel mee te praten (zoals in het verleden protestanten en rooms-katholieken elk op hun beurt daar hier te lande ervaring van hebben opgedaan).

De regeling van de crematie is een vuile vlek op onze wetgeving. Dat vuil is zich nu gaan meedelen aan gemeentebesturen. Overheden die – bewust of onbewust, het blijft even erg, want onbewust zou een schuldig niet-weten betekenen – de menselijke gelijkwaardigheid en dus de gerechtigheid geweld aandoen zijn op een gevaarlijke weg, de weg naar onvrijheid en Ss.

Op 19 juli spreekt voor V.P.R.O., rubriek: Op bezoek bij anderen, dr. J. P. van Praag over het tweede internationale congres te Londen (19.45–20.00 uur).

KRITISCH ALLERLEI

"Dit zal een fijne dag worden. Ik heb heerlijk geslapen. Ik ben blij dat ik leef. Eerst zal ik een lekker ontbijt nuttigen. En dan, alvorens de dag begint, zal ik enige vreugdevolle omgang hebben met mijn beminde naasten". Dit is, naar de Amerikaanse „apostel van het positieve" ds. Norman Vincent Peale meent, het middel om gelukkig te worden. Omdat hij nu eenmaal niet kleingeestig is geeft hij – volgens het „Algemeen Handelsblad" – nog enkele andere recepten voor een heilzaam dagbegin. Luister: „Ga voor de spiegel staan, haal diep adem en fluister: „Ik sta hier groot, ik geloof groot," of: „Onze Lieve Heer, vervul mij met geestdrift voor het produkt, dat ik maak"."

Herkent u de taal en de methode? Hij is al 31 jaar dood, Emile Coué, de bekende Franse apotheker, die iedereen die zich minder gezond of gelukkig voelde, meende te kunnen genezen door hem steeds weer te doen herhalen: „Iedere dag, in elk opzicht, gaat het mij beter en beter". Coué-isme is vrijwel vergeten, het sluimert in onze herinnering nog slechts als iets heel naïefs. Het opmerkelijke is echter, dat dergelijke „genezers" of „geluksbrengers" altijd (tijdelijk) groot succes hebben, omdat er grote groepen mensen zijn die dit vaak harde leven alleen niet aan kunnen. Ook voor ons schuilt in hun optreden een les: dat wij allen, die in eenzaamheid dreigen te verzinken, helpen waar en zoveel mogelijk is. Een moeilijke taak, moeilijker dan ds. Peale ons doet geloven. Want gelooft u in dit successprookje:

"Er was eens een fabrikant, die in financiële moeilijkheden was geraakt. Om in hun levensonderhoud te voorzien gaan man en vrouw („bijna vreemdelingen voor elkaar") aan weerszijden van een hoog struikgewas bosbessen plukken. En met positief denken tijdens het plukken kwam alles tenslotte op zijn pootjes terecht. „Wij vonden God en elkaar in het struikgewas", vertellen de gelukkige echtelieden".

Afgezien nog van de vraag, of een fabrikantenechtpaar, dat toevallig te weinig geld op de giro heeft, het tekort kan aanzuiveren door het plukken van bosbessen, en afgezien van de onmogelijkheid ons voor te stellen, wat „positief denken" zou zijn is dit verhaaltje zo onbenullig en kinderachtig, dat we ons nauwelijks kunnen voorstellen dat grote mensen – al of niet volwassen – daaraan kunnen geloven. Maar... Peale schijnt succes te hebben, hetgeen ronduit verbijsterend is. Of zit het 'm juist in het feit, dat zoveel grote mensen nooit volwassen worden? Als we Peale's landgenoot prof. dr. H. A. Overstreet, mogen geloven – „The mature mind", vertaald onder de titel „Geeste-

lijke rijpheid", uitgave: Van Loghum Slaterus – is dit inderdaad zo. En dat dan verklaart veel van Peale's grote aanhang.

Nee, dan ligt ons de eerlijke menselijke taal van een Georges Duhamel beter die eens – zo vertelt Gerard Walschap in „Het Vrije Volk" – in de woning van Toussaint van Boelare te Brussel een voordracht hield en daarbij o.m. zei: „Ik kan niet altijd voor de waarheid opkomen, want ik ken ze lang niet altijd, maar nu zou ik een lange tijd voor het vertrouwen in de mens willen opkomen, dat momenteel de waarheid is waarvoor wij staan".

Vergelijk nog eens Duhamels woorden met het opgeschroefde leugenachtige optimisme van Peale: „Dit zal een fijne dag worden enz." en u weet meteen, waarom wij wel in de Franse schrijver, en per se niet in die Amerikaanse geluksdominee geloven.

De Brielse hengelaarsclub „De Watergeus" heeft een zeehengelconcours gehouden ten behoeve van de restauratie van de Brielse Catharijnekkerk. „Nu nog een Amsterdams klaverjasconcours ten behoeve van de restauratie van de Nieuwe Kerk op de Dam", voegt „Het Parool" – waaraan wij dit bericht ontleenen – er wat sarcastisch aan toe.

Er schuilen toch in het Brielse voorbeeld grote mogelijkheden. In Utrecht staat het „Erasmushuis". Als wij het bestuur van de stichting, die het beheert, mogen geloven, kan het nog heel wat geld gebruiken. Welke gemeenschap van het H.V. bindt de kat de bel aan? Of dat geldvergaren moet gebeuren via hengel- of klaverjasconcoursen weten wij niet – wij persoonlijk zijn ietwat kieskeurig op dit gebied – maar met wat vindingrijkheid... Als u het niet te bont maakt blijven onzerzijds sarcastische opmerkingen achterwege:

Ds. J. Vuyst heeft in „Hervormd Almelo" een correspondentie gevoerd met ds. Okke Jager, gereformeerd predikant in Almelo – en in zijn kring bekend als stoutmoedig-stichtelijk dichter – over de verhouding hervormd-gereformeerd. Aan het einde van zijn laatste artikel schrijft ds. Vuyst o.m.: „Waarom geef je aan het slot van je artikel de vrijzinnigheid de schuld van de onkerkelijkheid? Dat is, ik zeg het hard maar ik kan niet anders, pertinent niet waar. De oorzaken van de onkerkelijkheid zijn veel te gecompliceerd om hier één bepaalde richting de schuld te geven."

Dat ds. Vuyst deze verstandige opmerking maakt verbaast ons niet, wel dat ds. Okke Jager – ondanks al zijn poëtische diepzinnigheid – kennelijk zulke onbenulligheden schrijft. Dat on-

kerkelijkheid bij dergelijke geheid kerkelijken nog altijd iets slechts, iets wellicht „van de duivel" te boek staat, dat verbaast ons weer niet. Zou dominee Okke Jager wel eens eerlijk en diepgaand hebben getracht iets te begrijpen van wat „onkerkelijken" beweegt? De vraag stellen is, lijkt ons, haar beantwoorden.

Enkele dagen voordat de ILSY, de internationale luchtvaartshow op Ypenburg, werd gehouden is de parachutespringer Henk de Rooy bij een zogenaamde „vrije val" verongelukt. Ondanks dit ongeval ging „het feest" gewoon door. Ja, er werd tijdens die pinkstermaandag niets gezegd over De Rooy's tragische dood. Zelfs sprongen weer vijf mensen – onder wie twee vrouwen – in „vrije val" uit een vliegtuig. Het „kunstje" is, secondenlang na het springen uit een vliegtuig de parachute gesloten te houden en haar pas enkele meters boven de grond open te trekken. Dat er weer doden hadden kunnen vallen, geen organisator van de ILSY heeft zich kennelijk daarvan iets aangetrokken.

En is het dan zo verwonderlijk, dat een onzer correspondenten woedend schrijft: „Sensatie, als er maar sensatie is. Ook als er doden vallen gaan we maar GEWOON door!" Het steeds verder toegeven aan sensatiezucht is inderdaad wel iets heel beangstigends.

Prof. G. Brillenburg Wurth hebben wij al meermalen ontmoet als een welwillende, maar ietwat oppervlakkig denkende en psychologiserende dominee. Deze brave man vraagt zich in het „Gereformeerd Weekblad" af, waar „de tegenzin tegen de godsdienst" vandaan zou kunnen komen. En dan schrijft hij: „Daar zijn heel wat mensen, die openlijk of verborgen, eigenlijk vol zitten van wrok tegenover God. Waarom hebben ze een hekel om naar de kerk te gaan? Waarom kunnen ze de bijbel niet horen? Omdat ten diepste God zelf hen tegenstaat, omdat ze in plaats van Hem lief te hebben, God eigenlijk verafschuwen. Maar wat is zo heel pijnlijk? Als men dat eens gaat ontleden, dan komt men in heel wat gevallen tot de ontdekking,

dat de eigenlijke oorzaak daarvan hierin gelegen is, dat achter het karikaturale beeld dat zij van God hebben – als van een hardvochtig, liefdeloos, tiranniek despoot, die met onze wensen niet rekt en ons maar dwingt in een richting waar we zelf niets voor voelen – het beeld schuilt van hun aardse vader, die misschien heel godsdienstig was en ook zijn kinderen „in de godsdienst opvoedde", maar die nu eenmaal zo'n tiranniek despoot was, die niets anders kon dan verbieden en tikken op de vingers geven en die nooit eens aanmoedigde, maar altijd weer zogenaamd zijn vaderlijk gezag, doch feitelijk alleen zichzelf gelden deed".

En als u, na het lezen van deze, precies 118 woorden lange zin, nog adem over hebt zoudt u misschien kunnen stamelen: „En, prof. Brillenburg Wurth, zijn het niet de gereformeerden geweest, die eeuwenlang de predestinatieleer er bij de mensen hebben ingehamerd? Zou dat een oorzaak kunnen zijn van „het karikaturale beeld van God", dat veel mensen hebben?"

Eindelijk een ietwat hoopvol-ler geluid uit Zuid-Afrika: bij de Zuidafrikaanse christenen schijnt het besef door te breken, dat het geen goddelijk gebod is dat „blanken" en „zwarten" gescheiden moeten leven. Als we tenminste dr. E. Emmen – secretaris-generaal van de N.H.-kerk mogen geloven en er is geen enkele reden om het niet te doen. Dr. Emmen is twee maanden in Z.A. geweest en heeft ds. Ruitenber van zijn ervaringen verteld: „Nog voor enige jaren kon men Zuidafrikaanse christenen theologische argumenten voor hun apartheidspolitik horen gebruiken", schrijft ds. R. in „De Hervormde Kerk". „Ze zullen nog wel voorkomen maar ze worden teruggedrongen. Het vraagstuk van het samenwonen in één land van rassen, die in cultuur zo ver uiteenlopen, wordt thans veel meer als een gegeven beschouwd, dat men historisch en sociologisch moet benaderen".

Laat men verder schrijven op deze weg, dan daagt misschien vrij spoedig een oplossing van dit ongetwijfeld zeer nijpende vraagstuk. Nijpend, zowel voor „blanken" als voor „zwarten".

ZOMER

Meisjes gaan, nu het zomert,
minder verlaten, zij hebben monden
van dromend vlees en haren, waar de hand
der winden verrukt in rondwoelt.

Op het wijde land van de middag
kan men hun benen zien boven de horizon,
alsof zij uit de onderaardse zee
der wolkenlucht zijn opgestegen
en nu het licht gaan maaien, dat nog nooit
zo rijp geweest is als in hun gebaar.

Maurits Mok: Uit: „Stormen en Stilten", uitgave G. J. Thieme, Nijmegen, 1956.

Bevolkingsdruk en geboorteregeling

Bevordering van staatswege geoorloofd of verwerpelijk?

De snelle stijging van het Nederlandse ziele-tal – kortgeleden nog weer eens geac-centueerd door het overschrijden van de elf mil-joen – begint meer en meer onderwerp van be-zorgdheid te worden in het sociaal-politieke denken van onze tijd. Krantenartikelen, rap-porten van diverse commissies en studiegroepen, opmerkingen van regeringspersonen wijzen tel-kens weer op de sociale en economische proble-matiek van het kleine Nederland met z'n rela-tief grote bevolkingscijfer. Zo verscheen in 1955 het rapport „Bevolkingsgroei en maatschappe-lijke verantwoordelijkheid” van de dr. Wiardi Beckman Stichting, terwijl het in december 1956 gepubliceerde rapport „Geboorteregeling als middel tot verlichting van de bevolkingsdruk in Nederland” een roomskatholieke bijdrage geeft tot de publieke meningsvorming. Het is een uitgave van het Centrum voor Staatskundige Vorming, een r.k. instelling die door middel van groepsdiscussie en rapportage tracht te ko-men tot een verantwoorde opinievorming ten aanzien van actuele staatskundige vraagstukken.

De laatste publikatie noemt het kind bij de naam en onderstreept dit nog eens door de sub-titel: „Is bevordering van staatswege geoorloofd of verwerpelijk?” Inderdaad, al jarenlang be-seffen zeer velen dat uitbreiding van de bevol-king van Nederland in het huidige hoge tempo een reeks problemen oproept en reeds bestaan-de problemen verergert: industrialisatie, volks-huisvesting, onderwijs en recreatie geven wel de meeste zorgen. Het zou een appèl tot grotere gezamenlijke krachtsinspanning inhouden: kome wie komt! – ware het niet dat het Nederlandse grondgebied beperkt is en de opbouw en het functioneren van onze middelen van bestaan sterk afhankelijk zijn van de internationale situ-atie. En pas uit het gevoel van begrensdeheid resulteert de (doorgaans weinig doordachte) opi-nie dat een vermindering van de bevolkingstoe-name door middel van geboorteregeling een blijvende welvaart verzekert. Want een bevol-kingsstabilisering door emigratie is blijkens de cijfers weinig effectief en een onvrijwillige be-perking als gevolg van een in de toekomst op-tredende noodtoestand is bepaald niet aanlok-kelijk. Aldus, in korte weergave, de vage maar wijdverbreide versie van de malthusiaanse ge-dachten uit de vorige eeuw, die weinig steun vinden in de hedendaagse economie en sociolo-gie en die ook – het is niet overbodig hier eens op te wijzen – niet worden verdedigd of gepro-pageerd door de in het rapport terloops ge-noemde Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming.

De commissie van het Centrum voor Staat-kundige Vorming noemt „een verdere beperking van de procreatie in ons land reeds zuiver economisch gezien, allerminst noodza-kelijk”, een standpunt dat uiteraard voor disc-ussie vatbaar is, maar overigens overeenstemt met het merendeel der economische prognosen. Typisch normatief is de stelling: „De burger-lijke overheid heeft geen enkel recht om doel-bewust geboorteregeling na te streven: noch door het uitvaardigen van geboden of verboden omtrent het voort te brengen kindertal, noch door het geven van adviezen hetzij in het alge-meen, hetzij individueel”. Pas wanneer men zou kunnen spreken van een noodtoestand, een term

waarvan de draagwijdte nader omschreven is in het rapport, pas dan zou de overheid zich ge-dwongen kunnen zien om maatregelen te tref-fen, die niet door een doelbewust streven naar geboorteregeling mogen zijn ingegeven, maar toch indirect een remmende invloed kunnen uitoefenen op de drang tot procreatie.

Vijf aspecten

Deze conclusies worden getrokken nadat in een vijftal hoofdstukken is gesproken over: we-zen en doel van het huwelijk, de beleving van het huwelijk, onthouding in het huwelijk, ge-boorteregeling in verband met het bevolkings-vraagstuk en, tenslotte, de bevoegdheid van de staat ten aanzien van het huwelijk. De eerste drie geven een korte samenvatting van de r.k. leer over het huwelijk, want „de vraag omtrent de geboorteregeling kan niet worden bestudeerd tenzij men uitgaat van een juiste leer omtrent het wezen en het doel van het huwelijk”. Het is niet doenlijk, om in kort bestek de inhoud van deze, voor het rapport fundamentele hoofdstuk-ken weer te geven. Het belangrijkste is wel, dat de geordende voortplanting, die de opvoeding insluit, voor het huwelijk primair wordt gesteld en dat een beperking van het kindertal anders dan door volledige of periodieke onthouding als tegennatuurlijk en daarom immoreel gezien wordt. En, zo lezen we in hoofdstuk vier: „De fundamentele wet voor de juiste huwelijksbele-ving is de wet van de kuisheid. Voorzover der-halve het lagere geboortecijfer onder niet-katho-lieken het resultaat is van tegennatuurlijke prak-tijken, die in strijd zijn met de kuisheid, kun-nen de katholieken maar één wens koesteren: dat n.l. degenen die zo handelen tot kuisse bele-ving van het huwelijk mogen overgaan”. De niet-katholieken kunnen m.i. op dit punt maar één wens koesteren: verschoond te blijven van maatregelen die hen de mogelijkheid ontnemen om naar eigen inzicht en levensovertuiging hun gezinsgrootte te bepalen. Ik hoop maar, dat nimmer zal blijken, dat dit een vrome wens was. Het rapport gaat b.v. voorbij aan de om-standigheid dat de huidige wettelijke bepalingen ten aanzien van de voorlichting over anti-con-ceptionele methoden en de verkoop van anti-conceptiva evenzêr een inmenging van de over-heid toelaat „in zaken, die aan het geweten der burgers moeten worden overgelaten” als de ge-wraakte verplichting of opwekking tot geboor-teregeling. Ik vermoed dat er ook onder huma-nisten niet veel voorstanders te vinden zullen zijn voor laatstgenoemde overheidsinmenging inzake de gezinsgrootte, maar vooralsnog is dat een hypothese, terwijl de huidige wetsbepalin-gen een feit zijn.

Het vierde hoofdstuk van het rapport, dat in-gaat op de vraag naar een eventuele econo-mische motivering van de geboorteregeling, is helaas nogal oppervlakkig. Zo vinden wij b.v. niets over de factoren die in werkelijkheid de gezinsgrootte beïnvloeden, we vernemen niet waarom algemeen in de westerse landen het ge-boortecijfer zoveel lager ligt dan in de voorin-dustriële samenlevingen, waarom het geboorte-cijfer der r.k. in Nederland hoger is dan in de meeste andere Europese landen.

Het accent blijft rusten op het normatieve aspect van de zaak. En waar dit niet zo is, leidt de, dan in hoofdzaak economische denkwijze de aandacht af van de veel belangrijker sociolo-gische, of liever planologische kwesties die uit de snelle bevolkingstoename voortspruiten. Eventjes wordt gezegd: „Weliswaar moet men met de mogelijkheid rekening houden, dat te zijner tijd ons land te klein gaat blijken om een zo omvangrijke bevolking voldoende huisves-tings- en recreatieruimte te bieden, zodat emi-gratie naar nabije en verre landen geboden blijft...” Maar wanneer is „te zijner tijd”, hoe-veel is „omvangrijk” en wat is „voldoende”? En kan emigratie ooit een oplossing voor dit probleem bieden? Al met al biedt dit hoofd-stuk, het enige dat discussiabele stellingen zou kunnen bieden, weinig meer dan een aantal be-weringen die geruststellingen schijnen te zijn, bedoeld voor hen die in het al of niet toepassen van anticonceptionele middelen het kernpunt zien van de huwelijkszedelijkheid.

Het rapport wekt de indruk dat op een goede dag de overheid zich tot het Nederlandse volk zou kunnen wenden met een aanbeveling of zelfs een verplichting tot beperking van de ge-zinsgrootte. Een zodanige beginhypothese kan inderdaad bruikbaar zijn voor een discussie in filosofische en normatieve stijl. Maar we mogen niet vergeten dat het veronderstelde pas werke-lijkheid kan worden wanneer een ruime meer-derheid der bevolking tegen een dergelijk appèl van overheidswege geen bezwaren meer gevoelt en het gevraagde op persoonlijke gronden reeds lang in praktijk brengt. Maar ook dan zou deze regeringsdaad nog zeer bezwarend zijn voor de aanhangers van de r.k. geloofsovertuiging en het is gelukkig weinig waarschijnlijk dat de niet-r.k. zich zouden laten verleiden, een zo intole-rante geste van de regering te steunen.

H. E. DERKSEN.

Een belangrijk boek over Jacques Perk

Om meer dan één reden is Stuivelings le-vensbeschrijving van Jacques Perk een belang-wekkend werk. Het komt niet zo vaak voor dat een biografie van een onzer schrijvers of dich-ters zó boeiend is geschreven, dat de lezer die geen deskundige is het boek in één adem uit-leest. Maar hier hebben we met een dergelijke levensbeschrijving te doen. Het culturele en so-ciale leven in Nederland omstreeks 1870 her-leeft er voor onze geest. Voor de lezers van Mens en Wereld is in het bijzonder interessant, dat Stuiveling in de tekening van Perk's vader het vrijzinnig Christendom aan de orde stelt en een ontwikkeling in humanistische geest aan-toont. Wie de sonnetten van Perk leest of heeft gelezen, zal genieten van de wijze, waarop Stui-veling hun ontstaan beschrijft, hun vorm en inhoud analyseert. Levendig en kleurrijk is het gedeelte, dat handelt over de bekende logeerpar-tij te Laroche en over de betrekkelijke betekenis van het meisje Mathilde. De vrijwel onbekende figuur van Joanna Blancke zal de lezers boeien, eveneens de schets der ontwikkeling die Perk in zijn laatste levensjaar doormaakt. De jong-gestorven dichter, wiens literatuurhistorische betekenis groot is, heeft eindelijk zijn volwaar-dige levensbeschrijving gekregen. B.C.

* *Garnt Stuiveling: Het korte leven van Jac-ques Perk. N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam*

Humanisme en kerk

De tegenwerking van kerkelijke zijde, die het H.V. nu en dan ondervindt, heeft in onze kringen enige verontrusting gewekt. Men voelt zich bedreigd in z'n recht op het hebben van een eigen overtuiging, op eigen expressiemogelijkheden. Maar hoewel waakzaamheid geboden is – vervolgingen om der overtuiging wille komen in de wereld nog altijd voor – lijkt het er goed beschouwd toch op, dat het H.V. zich voor de toekomst niet al te grote zorgen behoeft te maken, althans uiteindelijk, en wel omdat het de tijd zelve mee heeft:

Dat de eerste zeven jaren van het leven van de mens, in grote lijn, z'n toekomst bepalen, weten we langzamerhand wel. De bepaalde geestelijke structuur waarin men hem gedurende die eerste zeven jaar modelleert zal tot z'n dood toe één geheel met hem blijven vormen; hij heeft hem voorgoed in z'n wezen geassimileerd. Deze geestelijke structuur is hem niet te ontnemen, zonder hem op een of andere wijze te verminnen.

Dit geldt voor welke levensovertuiging ook. Het is voor een rooms grootgebrachte mens even vanzelfsprekend juist róóms te zijn, als het voor iemand, die in vrijdenkerskring is opgegroeid, de natuurlijkste zaak van de wereld is, zonder een of ander dogmatisch geloof door het leven te gaan. Want zij beiden zijn hun overtuiging.

Nu is het zo, dat, hoe evenwichtiger de eerste zeven jaren verlopen zijn – hoe minder geestelijke schokken het kind in die tijd te verwerken heeft gekregen – hoe vaster het op hem geënte dogma met hem vergroeid zal zijn geraakt. Twijfel is in eerste instantie vermoedelijk niet een intellectuele kwestie, maar een van het gevoel. Eerst als de omgeving niet geheel te vertrouwen blijkt te zijn, als steun, waarop gerekend wordt, wegvalt, begint de mens te twijfelen. Dogma's, onderwezen tijdens een harmonieuze jeugd, zullen over het algemeen gedurende het verdere leven hun zeggingskracht behouden. Opgelegd evenwel in disharmonie, zullen zij deel uitmaken van deze disharmonie en t.z.t. mét veel andere zaken uit dit milieu, betwijfeld en bestreden moeten worden. Iemand in dogmatische en onevenwichtige omgeving opgegroeid, zal later dus betrekkelijk makkelijk kunnen gaan twijfelen aan het dogma hem bijgebracht – na twijfel aan de vader volgt licht twijfel aan de Vader.

En personen in onevenwichtig vrijdenkersmilieu groot geworden, zullen op hun beurt kunnen komen tot een bekering tot een of andere dogmatische richting – een vlucht uit de harde, liefdeloze werkelijkheid in de „geborgenheid”. Met dit onderscheid dan, dat de onkerkelijke vroeger dan de gelovige geleerd heeft zelf te denken en te oordelen, en z'n omgeving en de verhoudingen daarbuiten te schatten en te aanvaarden, voor wat zij waard zijn. (D.w.z. als ten minste z'n omgeving bestond uit vrije denkers en niet uit lieden, die het dogma van de vrijdenkerij beleden!) Hij is vermoedelijk minder weerloos dan de geschokte dogmatisch opgevoede mens, want de innerlijke conflicten, die hij uit te vechten krijgt, zijn van andere, minder vreselijke aard dan die van de laatste, die uiteindelijk een strijd met een god te voeren krijgt.

De mens die zonder dogma's is grootgebracht en die in z'n jeugd grote schokken te verwerken heeft gekregen, moet toch al zeer kwetsbaar en overgevoelig zijn, indien later blijkt dat hij de rede maar liever verwisselt voor het geloof.

De tijd, dat rondom het opgroeiende kind het gezin stond als een hechte burcht, op welks hoge muren alle pijlen van de buitenwereld te pletter vlogen, is praktisch voorbij. Hechte muren van

trotse burchten hebben het moeten afleggen tegen voortschrijdende wetenschap en techniek, letterlijk zowel als figuurlijk. Het gezin kan geen afgesloten bolwerk meer zijn. Anderer meningen komen via radio, televisie en maatschappelijk verkeer binnen de eens zo veilige muren van het huis, geven moeder de vrouw gevoel van eigenwaarde en een eigen opinie, hetgeen makkelijk aanleiding geeft tot uiteenzettingen, zo niet conflicten met „het hoofd des gezins”, wat weer de autoriteit van de vader ondermijnt, – en daarmee die van de Vader ...

Toenemende activiteit op sociaal gebied door andersgezinden hebben de conservatieve groepen gedwongen de bakens te verzetten, dwingen hen nog voortdurend mee te doen aan „moderne” bedrijvigheid van allerlei aard, waardoor eveneens het isolement van het gezin steeds sterker doorbroken en de kans op een ongestoord opvoeden in de zuivere leer voortdurend minder groot wordt. De dogmatische groepen móeten wel meedoen aan allerlei nieuwe verschijnselen, inzichten en maatregelen (of deze nu juist en verstandig zijn, bekeken op de lange duur, of niet! Dit alleen al bewijst eigenlijk dat de hang naar materiële welvaart ook in kerkelijke kringen veelal sterker spreekt dan die naar de zaligheid!) willen zij hun aanhang niet meteen al voor een groot deel verliezen. Maar door mee te doen aan al die zaken doorbreken zij juist zelf ook het isolement, waarbinnen slechts het opvoeden tot twijfelloos aanvaarden mogelijk is. De christelijke groepen bevinden zich dus reeds lang op het hellende vlak, al blijkt dit naar buiten misschien nog niet ten volle.

Maar hoe staat het dan met oplevingen van het kerkbezoek, zoals bv. momenteel in Amerika op grote schaal valt waar te nemen?

In de Verenigde Staten kent men niet, zoals hier, de vele lieden, die „nergens aan doen”, lid zijn noch van politieke partij, noch van enige kerk, verbond of vereniging. Iemand, die rustig voor zichzelf leeft en zich nergens mee of met niemand bemoeit, is in Amerika een vreemd, bijna verdacht verschijnsel en zeker na de communisten-jacht van enige tijd geleden. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de toename van de kerkseheid o.a. aan deze hetze toe te schrijven is: door zich het etiket van christen goed duidelijk op te plakken, bewijst men geen communist te zijn.

Wellicht hoopt men verder dat men, door actief te zijn in kerkelijke zaken, een schijn van „respectability” geeft aan z'n verder buitengewoon materialistische levenshouding, z'n onverbiddelijke streven naar méér en béter. De Amerikaan L. Kronenberger zegt in z'n boek (over eigen land) „Company manners”: „Het probleem is niet zo zeer dat men God en Mammon beiden dient en beiden tegelijkertijd, het werkelijke probleem in dit land is, dat men hoe langer hoe meer God ziet in het beeld van de Mammon ...”

Eerder dan geloof in en overgave aan 'de God der christenen te zijn, lijkt veel van dat hedendaagse „geloof” in Amerika op 'n allertlaatste vernisje op een kakelbont schilderij, waarbij het er niet toe doet of het schilderij kunst is dan wel kitsch, als het maar goed glimt ... Zou er voor het christendom iets dodelijks bedacht kunnen worden, dan dit soort „opleving” – waarbij het geloof niet verder komt dan dat men vast gelooft, dat men gelooft?

Dat de kerkelijke groepen zich „bedreigd” voelen door de organisatie en de groei van het H.V., wie zal zich hierover in de gegeven omstandigheden verwonderen? Maar evenmin moet

het in onze kringen verwondering of innerlijke beroering wekken, wanneer de kerkelijken zich trachten te weren. Immers, zij kunnen niet anders. Zoals in het begin van dit artikel reeds werd opgemerkt: de overtuiging, waarin een mens opgroeit, wordt een onverbreekbaar deel van z'n wezen, hij is die overtuiging, de overtuiging is hem; hij kan niet, op straffe van zelfvernietiging, afstand doen van z'n overtuiging. Hij móet dan ook wel alles, wat dat geloof direct of indirect bedreigt, ervaren als gevaar, „de vijand”.

Hoe positiever en menswaardiger het H.V. in zijn optreden wordt – hoe meer ook het door te zijn de juistheid van z'n opvattingen bewijst –, hoe „gevaarlijker” het wordt voor de andere groepen, dat wil zeggen: voor de personen hier uit; omdat dit hen onbewust dichter bij de twijfel brengt en bij de vernietiging van het wereldbeeld, dat in hen is gevormd, en dus als het ware van hen zelf. En nog altijd is dit het allergrootste „gevaar”, dat de enkeling kan lopen, zodat onbeheerste, onberedeneerde afweer onherroepelijk het gevolg zal zijn.

Begrip van en inzicht in deze zaken zullen bij de humanist alle ergernis over tegenwerking weg moeten nemen.

M. DEN HERTOEG

Juninummer van Rekenschap

Het juninummer van *Rekenschap* opent met de tekst van een inleiding, door prof. T. T. ten Have gehouden voor de federatie Amsterdam van het H.V. in november 1956 getiteld: *Over waarde en waardigheid*. De termen en begrippen waarde en waardigheid spelen in het moderne en ook in het historische humanisme een uiterst belangrijke rol. Het is kenmerkend voor het open humanisme dat juist deze begrippen telkens weer tot object van onderzoek worden genomen en dat men er zich rekenschap van geeft waarom deze termen zo belangrijk zijn voor het humanisme. Dit doet Ten Have, grondig en veelzijdig.

Het feit dat in 1957 twee van de filosofische werken van de grote Spanjaard Miguel de Unamuno alsnog op de Index zijn geplaatst heeft Dr. A. L. Constandse ertoe gebracht om een beschouwing te wijden aan deze hartstochtelijke denker; getiteld *Unamuno's worsteling met rede en geloof*. Het is een korte, maar veelzeggende en van grote kennis getuigende studie, voor allen die belangstelling hebben voor deze typische Spaanse denker van betekenis.

Professor H. Freundenthal wijdt een lang artikel aan het veelomstreden boek van Prof. F. L. Polack. *De toekomst is verleden tijd* en komt tot de slotsom dat Polack, ondanks de wil van de schrijver om het tegendeel te bewijzen, een cultuurpessimist is. Een hoogst interessant essay door een veelzijdig, diepzinnig, wijs en humorvol man geschreven.

Prof. Libbe v. d. Wal schrijft een magistraal helder artikel over *De filosoof Heymans*, ter gelegenheid van het feit, dat het op 17 april 100 jaar geleden was dat deze in het dorpje Ferwerd geboren werd. Het moet rec. van het hart dat het een vreugde is om temidden van al het halve en emotionele gefilosofeer van onze dagen te lezen over deze wijsgeer, die langs zuiver wetenschappelijke banen zoveel heeft bijgedragen tot de wijsbegeerte. Van der Wal is er in geslaagd om in enkele bladzijden een uiteenzetting te geven van het psychisch-moanisme, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat.

In de *Culturele Kroniek* oefent Dr. V. W. D. Schenk, en naar het mij voorkomt geheel terecht, kritiek op het boek van Louis Boyer, over Erasmus, dat in de Prisma-reeks in vertaling is verschenen. Het zou tijd worden, indien dat mogelijk zou zijn, om Huizinga's biografie in een pocket editie te herdrukken.

Het nieuwe nummer van *Rekenschap* munt uit door een aantal buitengewoon interessante bijdragen.

B.

Onkerkelijkheid vroeger en thans

„Men zal op een of andere wijze moeten aanvaarden, dat de relatie tussen godsdienst en maatschappij wezenlijk veranderd is, en dat de op dit punt heersende opvattingen dringend herziening behoeven.” De Maasbode 11 mei 1957

Over de toenemende onkerkelijkheid in ons land is reeds veel geschreven, ook in „Mens en Wereld.” De voortgaande afval van de kerken is een niet te loochenen verschijnsel, zoals moge blijken uit deze bekende percentagecijfers:

Jaar	Ned. Herv.	Geref. kerken	R.K.	Onkerkelijk
1869	54,6	2,9	36,5	0,1
1893	48,4	8,0	35,0	2,2
1909	44,1	9,1	35,0	4,8
1920	41,1	8,8	35,3	7,7
1930	34,4	8,6	36,4	14,4
1947	31,03	9,7	38,5	17,0

Deze welsprekende cijfers zijn op de meest uiteenlopende wijzen afhankelijk van de geestelijke signatuur van de beoordelaars verklaard en van commentaar voorzien. Wanneer men de pessimistische beoordelingen van veel confessionele auteurs leest over het zedelijk en godsdienstig verval en het toenemend nihilisme, dan zou men graag als motto boven verschillende van deze referaten in Cassandrageest de versregels van Marsman willen plaatsen:

„De tijden zijn zwart.

Wij zijn eeuwen en eeuwen te laat geboren...”

Deze schrijvers werpen gaarne een weemoedige blik op het groots verleden en treuren om het verval van gezin, staat, religie, verantwoordelijkheid enz. enz. Een merkwaardig geschrift op dit gebied is bv. dat van de Gereformeerde Prof. Ir. H. van Riessen, getiteld „De verantwoordelijkheid in verval.” De maatschappij is uit haar evenwicht geraakt „onder invloed van het geestelijk ontspoord humanisme” poneert Van Riessen. Hij is er overigens al bij voorbaat van overtuigd, dat zijn trieste betoog bij humanisten wel weinig ingang zal vinden. Hij merkt nl. tenslotte op: „Voor de humanisten is dit gehele betoog een volkomen omkering van de waarheid betreffende wijsheid en verantwoordelijkheid, maar zij staan daar ook op hun kop” (pag. 38)

Men gaat bij het lezen van een dergelijke opmerking over op hun hoofd wandelende humanisten toch bepaald twifelen aan het waarnemingsvermogen en de realiteitszin van prof. van Riessen. De vrees bekruipt ons, dat de hooggeleerde schrijver een fata morgana voor de realiteit houdt, hetgeen de overtuigingskracht van zijn betoog zeker niet versterkt!

Van Riessen maakt evenwel nog een andere opmerking, die ons meteen weer midden in de problematiek van de onkerkelijken plaatst: „Het proces van ontkerstening begint in de kerk.” Hij merkt dan verder op: „Het begin van zo'n ontwikkeling kenmerkt zich altijd door werkelijkheid, aanpassing bij de wereld, ontwijding van delen van de eigen levenspraktijk, de relativering van gezag en inhoud van Gods Woord, het verbloemen van de schuld aan concrete, meestal bestendige zonden, de sleur, de weelderigheid, de elitevorming in de kerk en de verafgoding van de traditie.” Wil men tot een oordeel komen over de juistheid van het hier geponeerde, dan zal men toch allereerst over uitvoerige historische en vooral sociologische gegevens moeten beschikken, waardoor een vergelijking tussen de godsdienstige situatie van nu en die van vroeger mogelijk wordt. Eerst dan is een conclusie mogelijk, die meer gefundeerd en verantwoord is dan allerlei theologisch getinte bespiegelingen en speculaties over nihilisme en verval van zedelijke normen.

Het probleem van de toenemende onkerkelijkheid is het onderwerp van een groot aantal publikaties geweest. Eén van de belangrijkste geschriften is nog altijd de dissertatie van prof. J. P. Kruijt: „De onkerkelijkheid in Nederland” (1933). Een recente publikatie, die o.m. het probleem van de toenemende onkerkelijkheid aan de orde stelt, is die van prof. W. Banning „Maarschappij, kerk en evangelie.” Bij zijn beschouwingen wijst Banning er op, dat in kerkelijke kringen „het inzicht in de aard van het kapitalistische industrialisme en de invloed daarvan op de mens steeds gebrekkig was.” Hierdoor kwamen de kerken steeds verder af te staan van de maatschappelijke realiteit hetgeen de onkerkelijkheid bevorderde.

Het probleem heeft vele facetten en de vraag rijst hoe het vroeger gesteld was met kerkbezoek en kerkelijkheid. In een artikel in „Elsevier” (25 december 1954) heeft de katholieke hoogleraar prof. dr. F. G. L. van der Meer hierover enkele opmerkingen gemaakt: „Het is duidelijk, wij moeten afdaan op uiterlijke symptomen, en trachten die voorzichtig te interpreteren; en niet vergeten, dat het eigenlijke, innerlijke, ons toch ontgaat — want ook het beeld dat wij ons vormen van het „gelovige verleden” is een historische reconstructie die vol illusies zit, en wel voornamelijk op dit tere punt.”

Over de laudatores temporis acti (lofredenaars van het verleden) zegt prof. Van der Meer: „Zij vergeten, dat in de middeleeuwen of zelfs nog in de 17e eeuw de godsdienst een element vormde van de sociale structuur waaraan vrijwel niemand zich uiterlijk kon onttrekken. In de theoretisch zo rechtgelovige maatschappij van 1200 of 1500 stak evenveel „wereld” als tegenwoordig, alleen onder andere vormen... Men moet veeleer zeggen, dat in 1200 of 1600 „le sens de Dieu” veel meer een sociale factor was dan tegenwoordig...”

Een belangwekkende beschouwing over hetzelfde probleem vonden wij onlangs in het G.S.I.-Nieuws (april 1957), het orgaan van het Gereformeerd Sociologisch Instituut. Hierin schrijven J. W. Boers en Mej. S. C. Leguijt over „Het kerkbezoek in vroeger eeuwen in Nederland.” Het artikel vangt aan met deze veelzeggende opmerking: „Over het algemeen meent men, dat het loslaten van de Kerk en het ontrouwe kerkbezoek, een verschijnsel is van de laatste eeuw. Uit veel literatuur van voor die tijd is ons echter gebleken, dat het kerkbezoek ook toen veel te wensen overliet, met name onder de arbeiders.” De schrijvers geven verschillende voorbeelden hoe men — zelfs door overheidsmaatregelen — trachtte de vermindering van het kerkbezoek tegen te gaan. Verder lezen wij „Bij de boeren is in de eerste helft van de 17e eeuw weinig of niets te bespeuren van een opgewekt religieus en kerkelijk leven... Wanneer we de 17e eeuw laten rusten en enkele flitsen nemen uit de 18e eeuw, dan kunnen we concluderen, dat, ondanks de maatregelen, die door de kerkelijke en wereldlijke overheid ingevoerd zijn, toch de religieuze belangstelling te wensen overliet.”

Velen uit de gegoede stand waren slechts lid van een kerk omdat dit vereist was om openbare ambten te kunnen bekleden, concluderen de schrijvers. Zij citeren Prof. H. van Hamelsveld, die in 1791 in zijn werk: „De zedelijke toestand der Nederlandse Natie op 't einde der 18e eeuw” schreef: „Er zijn voorbeelden genoeg bekend, dat jonge lieden van onze patriërs familie zoo lang zich met geen Godsdiens of Christendom bemoeien, totdat hun een ambt, of eerepost, of regeringsplaats wordt opgedragen, dat geval daarzjnde, maakt men de uiterste spoed, neemt eenige lessen in de Godsdiensleere en men doet zooals men het noemt belijdenisse, waardoor men tevens behoedanig

is voor het ambt dat men op het oog heeft.” Verder wijzen de schrijvers er op, dat het niet verwonderlijk is, dat de sociale wantoestanden in die dagen de grote massa verpauperden en tot wanhoop en nihilisme brachten. De kerkelijke belangstelling was het geringst bij de rijken en beter ontwikkelden en bij de armsten. Over de toestand in de vorige eeuw schrijven de heer en mej. Leguyt:

„In het midden der vorige eeuw, om precies te zijn in 1850, is er een onderzoek ingesteld naar de zedelijke en materiële toestand der arbeidende bevolking ten plattelande.”

Voor al de zedelijke en geestelijke toestanden zijn slecht, daar getuigt de volgende passage van: „Verscheidene predikanten hebben mij de verzekering gegeven dat zij behoudens enige loffelijke uitzonderingen, onder de talrijke schare, bij zeer weinigen enige denkbeelden van zuivere Godsvrucht hebben mogen aantreffen. Velen worden lidmaten van de Kerk, met het doel om van de diaconie te genieten en zonder enigermate het gewicht te beseffen hetwelk voor hen in die aansluiting tot de Kerk gelegen is. Meestal voelen zij geen hogere behoeften dan de aardse.”

De samentrekking vindt men in de volgende zin: „Wezenlijke godsdienstin en godsdienstig leven wordt schaars gevonden.”

Nochtans kwamen de arbeiders nog wel in de kerk, maar de kerk vermocht niet hun interesse op te wekken. Bovendien is men op het platteland sterk gebonden aan de traditie en gewoonten wat betreft de kerkgang. In gesprekken met terzake kundige personen, bleek ons, dat vooral in het noorden en oosten van ons land tot het midden van de vorige eeuw, de armlastigen zondags in de kerk werden bedeed.

Nu heeft de Kerk vooral in het oosten van het land tot in het midden van de vorige eeuw allerlei functies vervuld, die niet tot haar wezen behoren, mede door het ongedifferentieerde karakter der samenleving met name in de marke. Vandaar de uitdrukking: „een boer in de marke, is een boer in de kärke.”

Enkele van die functies waren: Het onderwijs en de nieuwsafkondigingen. Tegen deze laatste heeft de Synode van de Ned. Herv. Kerk een felle campagne gevoerd, die begon in 1816, maar zij werden pas verboden in 1851. Bekend is de klacht van predikanten uit Groningen, die ontslagen wensten te worden van „allerlei soort van bekendmakingen tot zelfs het verkopen van varkens en nog veel onreinere voorwerpen.” Toen de kerkesprake opgeheven was, bleek dat de nadelige invloed te hebben op de kerkgang. De schrijvers concluderen tenslotte „dat het niet trouw bezoeken van de kerk van het begin van de Reformatie af voorkwam. Aanvankelijk bij groepen met de laagste ontwikkeling, later na de intrade van het Rationalisme ook bij de intellectuelen.”

Het is ongetwijfeld een conclusie die alle aandacht verdient.

In verband met de opmerking over de kerkespraak verwijs ik nog naar het boekje van dr. H. J. Prakke „Kerkgang om nieuws (De kerkespraak). Praejournalische nieuwsvoorziening ten plattelande.” De auteur geeft hierin aan de hand van een beschouwing over de kerkespraak een duidelijk voorbeeld van functieverlies van de kerk, waarbij maatschappelijke factoren een belangrijke rol speelden.

P. KRUG

Lezingen voor de Vara

14 juli, 10 uur: B. W. Schaper over: „Vrijheid, gelijkheid, broederschap”.

21 juli, 9.45 uur: J. Doets over: „Wat dóét U?”

28 juli, 10 uur: mevr. H. A. Polak-Schwarz over „Internationaal humanisme”.

Automatisering en menselijke arbeid

In een vorig artikel hebben we aangetoond hoe automatisering alleen mogelijk is als voortvloeisel uit een „operationele analyse” van het arbeids- en productie-proces. Dit proces moet eerst worden ontleed tot in de samenstellende elementaire verrichtingen en bewerkingen. Deze elementaire verrichtingen kunnen dan van menselijke handen, menselijke zintuigen, en zelfs menselijke hersens, gedeeltelijk worden overgenomen door machines. Tenslotte zal door een doeltreffende coördinatie, koppeling en regeling het geheel „automatisch” kunnen worden gemaakt.

Naast elkaar zien we dus twee tendenties: *onderverdeling* en *samenbundeling*, of *differentiatie* en *integratie*. Ook in het oude systeem van de lopende band zagen we reeds beide tendenties. De totale bewerking werd onderverdeeld in zo eenvoudig mogelijke elementaire handgrepen, die elk door een bepaalde arbeider moesten worden uitgevoerd, steeds maar weer opnieuw in monotone regelmaat. De lopende band zorgde voor de verbinding en integratie. In de fase van gevorderde mechanisering en automatisering worden de arbeiders met hun eenvoudige handgrepen vervangen door machines, die misschien doeltreffender, sneller, nauwkeuriger kunnen werken. Wat men „Detroit automatisering” noemt is vol-automatisering van het oude lopende-band-systeem. Men kan ook veel administratief werk automatiseren, waarbij veel ingewikkeld rekenwerk kan worden overgelaten aan rekenmachines, die geen vergissingen kunnen maken en sneller kunnen rekenen.

Hieruit volgt dat het karakter van de menselijke arbeid in enkele opzichten ten gevolge van de automatisering zal veranderen. Een groot deel van de eenvoudige, ongeschoolde of laaggeschoolde, monotone handen- en hoofdarbeid komt te vervallen. Men zal zich afvragen: Wat moet er met al deze ongeschoolde arbeiders gebeuren? Zal er massale werkloosheid ontstaan? Het antwoord luidt: Dat hangt af van het tempo van de automatisering. De overgang naar geautomatiseerde industrieën wordt door vele factoren vertraagd: heel hoge kapitaalsinvesteringen die nodig zijn voor apparaten, snel toenemende vraag naar ingenieurs en technici waaraan niet voldoende voldaan kan worden. Toenemende automatisering schept bovendien weer nieuwe behoeften, nieuwe productie-takken – men denke aan de elektronische industrie.

Daar komt dan nog een belangrijk punt bij. Het blijkt namelijk dat in de loop van deze eeuw de vraag naar arbeiders die eenvoudige hand- en hoofdarbeid kunnen en willen verrichten enorm is toegenomen, veel sterker dan het aanbod. Men behoeft slechts te denken aan de lawine van administratieve bezigheden die de laatste decennia is losgebarsten. Juist het gebrek aan deze laaggeschoolde arbeiders is één van de sterkst stimulerende factoren voor automatisering, vooral in landen als de Verenigde Staten waar menselijke arbeid, ook de betrekkelijk eenvoudige, duur wordt betaald. In een tijd van hoogconjunctuur en industriële expansie zal automatisering niet zonder meer tot massale werkloosheid onder de laaggeschoolde en ongeschoolde arbeiders leiden. Bij conjunctuur-omslag, wanneer de noodzaak van bestedingsbeperking, investeringsbeperking, enz. voelbaar wordt, kunnen wel ernstige gevaren dreigen; juist door de massale omvang van het productieproces zo ernstig dat men tijdig moet waken tegen catastrofale gevolgen.

Het sterkst voelbaar is de automatisering in de z.g. middengroepen en onder de gespecialiseerden. Automatisering brengt juist voor deze werkers een totaal andere wijze van werken met zich mee. De voormannen, die eerst het werk van een groep arbeiders moesten leiden en regelen,

krijgen nu een stel apparaten te bedienen en te controleren. Wanneer alles in een volgeautomatiseerd bedrijf „normaal” verloopt hoeven ze praktisch „niets” te doen. Ze moeten alleen voortdurend waakzaam zijn, bedacht zijn op alarmsignalen, heel snel ingrijpen als ergens iets dreigt mis te lopen. Ze moeten tegelijk „niets doen” en toch met volle aandacht overal bij blijven. Dit eist een speciale mentaliteit en is bijzonder afmattend. Hoe afmattend het werk voor een geschoolde arbeider nu al is, in de fase van gevorderde mechanisatie, beseft men wanneer men groepen arbeiders na hun dagtaak naar huis ziet gaan. Ze zijn futloos, net als afgezette machines; brengen vaak de moed niet meer op om in de vrije tijd wat anders te doen. De voortdurende spanning gedurende de uren van hun werktijd raken ze thuis niet kwijt; ze kunnen zich niet voldoende ontspannen. Het werk eist hun energie en spankracht, maar geeft hun geen gelegenheid tot menselijke ontspanning. Hierin ligt een belangrijk arbeidspsychologisch probleem dat in de fase van automatisering onze volle aandacht verdient. Slechts een deel van de persoon is in het werk betrokken, maar zo groot is de spanning in dit werk dat de gehele mens wordt opgeëist; de andere zijden van de menselijke persoon verkommeren en worden verdrongen.

Machines worden nu eenmaal geconstrueerd om heel bepaalde, omschreven verrichtingen te kunnen uitvoeren. In het voortdurend uitvoeren van deze verrichting zijn zij om zo te zeggen functioneel zinvol. Hun hele zijn – hun machine-zijn – ligt als het ware in dit machinaal functioneren besloten. De mens, daarentegen, is zichzelf ten doel. Hij leeft uit de drang naar zelf-ontplooiing en zelf-verwerkelijking. De arbeid is daarbij voor hem *medium*, vormend element, maar geen doel op zichzelf. Door zinvolle arbeid werkt de mens aan zijn zelf-ontplooiing. Maar deze arbeid kan zijn existentie overwoekeren. De nachtmerrie van de eenzijdige, telkens terugkerende grippbeweging aan de lopende band, zo treffend gechargeerd in Chaplin's „Modern times”, dreigt te worden vervangen door de nachtmerrie van de automatische apparaten-controleur in voortdurende spanning voor zijn schakelbord met instrumenten en alarmlampjes, steeds maar niets-doen-en-oplettend.

Automatisering verplaatst ook het zwaartepunt van het werk naar de voorbereiding. Allereerst het werk van de uitvinder en constructeur van machines. Dan het werk van de bedrijfsleider en manager die de plannen moet afwegen en doorvoeren voor de overgang naar geautomatiseerde produktiewijzen. Dan het werk van de installateurs. Dan het werk van de programmeurs, de mensen die in een machinetaal de opdrachten aan de machines moeten doorgeven via ponsband, schakelschema's, e.d. Dan het werk van de reparateurs die storingen moeten herstellen.

Automatisering vereist een enorm leger van technici, zowel hooggeschoolde, creatief denkende ingenieurs als gespecialiseerde vaktechnici en programmeurs.

Met zorg vraagt men zich af hoe al deze voor een snelle automatisering nodige technici kunnen worden opgeleid. In de Verenigde Staten is men gealarmeerd door de constatering dat in de laatste jaren het aantal natuurkundigen en ingenieurs dat jaarlijks wordt afgeleverd, percentsgewijs, aan het teruglopen is. Men is zeer bevreesd voor concurrentie van de Sowjet Unie waar de opleiding van middelbare en hogere technici krachtig wordt ter hand genomen, en de jaarlijkse aflevering percentsgewijs blijft toenemen.

Niet alleen de opleiding, ook de wetenschappelijke en toegepaste research vraagt meer en meer aandacht en kapitalen. Behalve de tech-

nische research is er de economische research, de voortdurende planning op alle niveaus van het enkele bedrijf tot aan de volksgemeenschap toe. Daar komt nog bij de noodzaak van het diepgaande onderzoek naar de sociale en sociaal-psychologische gevolgen van alle technische en economische veranderingen in deze dynamische periode waarin wij leven. Hier schuilt een uiterst gevoelig knelpunt. De wetenschappelijke onderzoekers zijn overbelast. Men weet aan hoeveel commissies, conferenties, congressen de zich verantwoordelijk voelende leiders tegenwoordig moeten deelnemen. Wanneer het werk in deze commissies en comité's traag vordert dan ligt dat in niet onbelangrijke mate in het overspannen-zijn van de deelnemers. *Er wordt op onverantwoordelijke wijze roofoverval gepleegd op de werkkraacht van de wetenschappelijke onderzoekers.*

Machines zijn in staat menselijke arbeid gedeeltelijk over te nemen. De *kwantiteit* van menselijke arbeid die zo overgenomen wordt kan aanzienlijk zijn. Maar de *kwaliteit* van de over te nemen arbeid is toch alles bij elkaar betrekkelijk laag. De handenarbeid en het herstelwerk die men beter aan machines kan overlaten, zijn toch al van „mechanische” of „automatische” aard. Daartegenover komt een lawine van ander werk: onderzoek, analyse, enquête, voorbereiding, planning, coördinatie, overleg, onderhandeling, opleiding, omscholing, maatschappelijk werk.

Automatisering kan menselijke arbeid in de produktiesector percentsgewijs verminderen. Daardoor komt er meer werk voor de *dienstensector*. Ook in deze dienstensector kan automatisering weer veel menselijk werk door machines laten overnemen. Maar het werk in de *voorbereidingssector* neemt sterk toe en kan moeilijk door machines worden verlicht. Integendeel, hier en in de *sector van de maatschappelijke verzorging* komt meer en meer het zwaartepunt te liggen.

Automatisering verandert niet alleen het *beroepenpatroon*: verschillende oude beroepen verdwijnen, nieuwe komen er voor in de plaats. Maar automatisering verandert ook in belangrijke mate het *karakter van de menselijke arbeid*. De operationele denkwijze leidt er toe niet alleen produktie-processen maar ook de individuele mens, de menselijke groep, ja zelfs de hele menselijke samenleving te beschouwen als *functionele complexen*. Men probeert inzicht te krijgen in de samenstellende elementaire functies en verrichtingen, probeert ze te ontleden, rationaliseren, zo mogelijk te „automatiseren”, door allerlei wettelijke bepalingen te formaliseren en te reguleren. We leven in een tijd van „geleide economie” en „geleide maatschappij”.

Het bereik van de automatisering gaat misschien toch veel verder dan de meesten van ons vermoeden.

KWEE SWAN LIAT

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bonger.

Redactiesecretaris: H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam, Telefoon: 80641.

Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht. Telefoon: 10163. Postgiro 304960, t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht.

Advertentietarieven op aanvraag. Kleine advertenties: f 0,20 per woord. Abonnementsprijs: voor leden van het Humanistisch Verbond f 3,50 p. jaar, voor niet-leden f 6,—. Buitenland f 6,50. Losse nummers: f 0,25.

Zorgen van en voor bejaarden

(Raad en Daad-Serie nr. 14). Uitg. J. van Tuyl N.V., Zaltbommel z.f., 102 pag., prijs f 2,90.

IN de serie van „Raad en Daad”-boekjes is kortelings – temidden van een op het eerste oog merkwaardig bonte reeks van enerzijds hoogst nuttige en belangrijke, tot aan de andere kant meer naar de hobby-sfeer neigende onderwerpen – , een bundel opstellen verschenen onder de titel „Zorgen van en voor bejaarden”.

Er zij dadelijk vooropgesteld, dat het initiatief tot uitgave in deze vorm slechts kan worden toegejuicht, aangezien het uiterst noodzakelijk lijkt, de zorg over ons gestaag urgenter wordende bejaardenprobleem zo breed mogelijk – en tevens zo zorgvuldig mogelijk – onder de aandacht van het publiek te brengen.

Ten aanzien van die zorgvuldigheid heeft de uitgever met de keuze der medewerkers bepaald een zeer gelukkige greep gedaan, want de vijf opstellen zijn van de hand van deskundigen, wier namen de kwaliteit van het gebodene bij voorbaat volkomen waarborgen.

De eerste bijdrage, „Bejaard zijn in de Westerse samenleving” is geleverd door de socioloog drs. J. Diederich, die het bejaardenprobleem in zijn algemeenheid sociaal (-economisch) stelt temidden van de veranderingen en de groei, welke de huidige Westerse samenleving ondergaat.

Mr. J. A. J. Meyer benadert op boeiende wijze de „Belevenissen van de oude dag” vanuit de meer filosofisch-psychologische zijde van het oud-zijn. De aandacht valt hier bijzonder op het individuele wordingsproces, dat in elk mens leven, ongeacht de leeftijd, en ondanks ook de gelijktijdig werkzame en onderling tegenstrijdige processen van evolutie en involutie (d.w.z. ontwikkeling en aftakeling), tot hogere „levensvervulling” zou kunnen leiden.

In de volgende bijdrage behandelt de geriater dr. G. Royer de „medische aspecten van het oud-worden”, waarbij hij, parallel aan het betoog in het vorig artikel, tot de eindconclusie komt, dat oud-worden weliswaar een onafwendbaar levensproces is, doch dat er verscheidene wegen zijn om deze ouderdom op de juiste wijze te dragen en te beleven.

Mevr. J. Dekhuijzen-Zeehuizen schrijft over de „Huisvesting voor bejaarden”, welk aspect tot een der meest nijpende problemen kan worden gerekend. Na een beschrijving van hetgeen op dit punt in andere landen valt te zien, eindigt het hoofdstuk met een overzicht van enige maatregelen, welke de huisvesting c.q. verzorging/verpleging van onze ouderen, zo niet tot een definitieve oplossing brengen, dan toch zeker naar een ethisch meer bevredigende richting moeten kunnen ombuigen.

De heer H. Wielek besluit de bundel opstellen met een verhandeling over „Cultureel werk voor bejaarden”, waarin de sociale aanpassing

dan wel her-aanpassing van bejaarden binnen het kader van cultureel groepswork onder de aandacht valt. De lezer van dit artikel zal zich ervan kunnen overtuigen, dat ook op dit gebied voortreffelijke en dikwijls onvermoede resultaten bereikbaar zijn.

Het geheel biedt een afgerond, helder en uitermate deskundig overzicht van een allengs dringender wordend bevolkingsprobleem, waarbij men het overigens niet op alle onderdelen met enkele schrijvers behoeft eens te zijn.

Zo is het niet duidelijk waarom in het hoofdstuk over de huisvesting zo vehement stelling moest worden genomen tegen het gebruik van stortbaden. (pp. 65, 77). Naar ik meen behoeven er, geriatrisch bezien, niet zoveel bezwaren te bestaan tegen het gebruik van een douche, terwijl van de andere kant ook aan het bezigen van kuip- of zitbaden toch wel verschillende ongerieflijkheden kunnen kleven.

Voorts moet het, dunkt mij, twijfelachtig of, op zijn best, een open vraag blijven of de zo vaak te constateren verwaarlozing van het uiterlijk der bejaarden werkelijk wel een gevolg van een soort protesthouding zou zijn. Naar het mij wil voorkomen heeft de schrijver van het vijfde artikel zich hier aan een onbewijsbare stelling gewaagd. (p. 86)

Deze kleine opmerkingen echter daargelaten kan men zich er slechts over verheugen, dat een dergelijke bundel thans op goedkope wijze bereikbaar wordt voor een breed publiek, dat immers een niet onbelangrijk deel van de bejaardenzorg op zich zal moeten (willen) nemen.

Met alle waardering voor de inhoud doet het inmiddels enigszins wonderlijk aan, dat het laatste opstel over cultureel werk in vrijwel woordelijk overeenkomende tekst kort geleden reeds in een andere bundel van soortgelijke aard werd opgenomen. (Omgang met bejaarden, uitg. Sociale Raad Rotterdam). Een dergelijke dubblure had wellicht beter kunnen worden vermeden. Dat deze dubbelverschijning bij beide gelegenheden door een andere naam wordt gedragen, moge voor de ingewijde lezer dan volledig verklaarbaar zijn (het betreft hier nl. één en dezelfde auteur), bij de buitenstaander zou het aanleiding kunnen geven tot een lastig te ontwarren misverstand.

V. D. L.

Inleiding der Rede

„Waarlijk, alleen een duister en naargeestig bijgeloof kan ons verbieden ons te verheugen. Waarom toch zou het gepaster zijn honger en dorst te stillen dan neerslachtigheid te verdrijven? Dit is mijn opvatting hierover en dienovereenkomstig heb ik mij ook voorgenomen te leven: Geen Godheid of welk ander wezen ook, kan zo grimmig zijn zich in mijn machteloosheid en ongemak te verheugen of onze tranen, snikken, angst en dergelijke tekenen van een zwakke geest als een deugd aan te rekenen. Integendeel, hoe groter blijheid wij gevoelen, des te volmaakter worden wij, d.w.z. des te meer zullen wij deel krijgen aan de Goddelijke Natuur. Het past dus een wijs man de dingen te gebruiken en er zoveel mogelijk van te genieten (niet tot oververzadiging toe, want dat is geen genieten meer) ...

Wie leeft volgens de leiding der Rede, streeft er zoveel mogelijk naar haat, toorn, minachting enz, welke anderen jegens hem koesteren, met liefde, ofwel met edelmoedigheid te vergelden ...”

Spinoza: Ethica IV.

De Weezenkas

In het nummer van M. en W., dat u in handen heeft vindt u een folder van en over de Weezenkas. De redactie vraagt Uw aandacht voor dit drukwerkje. Het is U bekend, dat, naarmate de gezondheids-toestand van ons volk verbetert en naarmate de leeftijdsgrens hoger wordt, het aantal wezen afneemt. Niettemin blijft door een aantal oorzaken, het probleem van het onbeschermde kind bestaan. Al in 1895 zag de grote vrijdenker A. H. Gerhard in, dat er voor het weeskind uit niet-godsdienstig milieu, wilde het niet bij het burgerlijk armbestuur terechtkomen, iets gedaan moest worden. Meer dan 50 jaar was Gerhard voorzitter van de Weezenkas en deze organisatie deed, naar beste kunnen voor de haar toevertrouwde kinderen wat de ouders hadden willen doen.

Inmiddels zijn de statuten gewijzigd en is ook het arbeidsterrein van de Weezenkas zich gaan verleggen naar andere sociale terreinen.

Hierover en over nog meer kunt U in de ingesloten folder lezen. De redactie van M. en W. vraagt U nadrukkelijk aandacht te besteden aan dit drukwerkje, omdat het werk van de Weezenkas dat ten volle waard is.

Red.

De dienaar van de heilige Hermandad

Het is al te laat en te onbelangrijk was het altijd, om veel aandacht te besteden aan een uitspraak van de heer G. van Netten, voorzitter van de Bond van Christelijke Politieambtenaren. Op een congres van voornoemde organisatie heeft de voorzitter zich afgevraagd of de nieuwe methoden van optreden tegen delinkwenten niet een gezagsondermijnende invloed heeft. Volgens de spreker is dit bepaald het geval. Het schuldbesef wordt geringer. Daarna riep de voorzitter uit: „Er is een tijd geweest, waarin de leuze opgeld deed: „tegen de revolutie het evangelie. In onze tijd zou gezegd kunnen worden: tegen het humanisme het evangelie”.

De heer van Netten heeft het bijzonder scherp gezien dat humanisme en christelijk geloof, in een aantal opzichten, tegenover elkaar staan; zodat een gelovig man best het evangelie tegenover het humanisme mag stellen, al begrijpt hij die deze leuze gebruikt, niets van de situatie van het ogenblik. Erger en tegelijk minder erg is, dat de heer van Netten het woord humaniteit (menselijkheid) verwart met humanisme. En daarmee heeft de voorzitter zich belachelijk gemaakt. Want talloze geloofsgenoten van de barse gezagsdrager zijn het volledig eens met nieuwe inzichten in het strafrecht en menselijkheid heeft wel iets met humanisme te maken – zelfs zeer veel – maar om humaniteit gelijk te stellen met humanisme, dat is toch, in 1957, een feit dat niet meer zo vaak voorkomt. Van Netten's oordeel is niet vertoebeld door kennis of inzicht. Hulde!

B.

Geloof in de jeugd

In verband met technische omstandigheden konden twee beschouwingen in de rubriek „Ik denk er zo over”, naar aanleiding van de radio-toespraak „Ik geloof in de jeugd” van de heer H. Lips niet in dit nummer van Mens en Wereld worden afgedrukt. Ze zullen nu in het tweede julinumnummer verschijnen. De discussie is daarmee gesloten. Red.

Met kinderen aan zee

„Met kinderen aan zee” door David Ruting. Uitg. Van Loghum Slaterus - Arnhem. Prijs f 5.90.

Dit boekje is geschreven voor gezinnen met kinderen, die de vakantie aan zee zullen gaan doorbrengen. Mooi weer kan het u niet geven, maar wel goede raadgevingen en ideeën wat betreft de voorbereiding en het verhogen van het genoegen aan zee, ook als het mooie weer niet wil komen en het psychisch kwik in de thermometer van geduld en humeur bedenkkelijk hoog staat.

Met dit „Voor wie” begint het boekje en het geeft goed de sfeer aan, waarin het geschreven is. De schrijver lijkt uit een ruime keus te kunnen putten en is er in geslaagd juist het algemeen voorkomende weer te geven. We vinden een vrij grote hoeveelheid eenvoudige gegevens op de gebieden van spel, handenarbeid en biologie. Het aardige is, dat deze verschillende gebieden in één boekje verenigd zijn. De druk is prettig, de illustraties zijn duidelijk en aantrekkelijk. Hoewel de uitleggingen zelf wel eenvoudig zijn gehouden, is de woordkeus dat niet zo zeer. Het boekje lijkt afgestemd op geïnteresseerd publiek.

E. VRIND-VAN PRAAG

Dame op leeftijd te Den Haag, zoekt lege

zit-slaapkamer

niet te groot, met stookgelegenheid, geen gebruik van keuken.

Brieven onder no. juli 1, bur. v. d. blad

De kerkelijken zorgen voor hun wezen door het instandhouden van weeshuizen etc.

Buiten-kerkelijken zorgen voor hun wezen door zich aan te sluiten bij de

WEEZENKAS

Vereniging op de grondslag van het beginsel:

„Opvoeding zonder geloofsdogma”

Inlichtingen omtrent het lidmaatschap bij de Secretaris W. DE HAAS, Adm. de Ruyterweg 234, Amsterdam-W

Indien U zich in de rijen der humanisten heeft geschaard en bovendien lid is van de P.v.d.A.

sluit U dan aan bij de

HUMANISTISCHE WERKGEMEENSCHAP

in de Partij van de Arbeid!

Vraagt U eens een proefnummer van ons maandblad „VERNIEUWING”

Het secretariaat der H.W.G., Haagweg 210, Leiden, verstrekt U gaarne inlichtingen

Dame op leeftijd, opgewekt humeur, zoekt dito dame voor
prettige conversatie
te Den Haag of randgemeente.
Brieven onder no. juli 2, bur. v. d. blad

CREMATIE

Heeft U reeds een
codicil geschreven?
Wacht niet tot het
te laat is.

Op verzoek worden
codicil-formulieren
gaarne toegezonden.

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE LIJKVERBRANDING

Riouwstraat 186, 's-Gravenhage
Telefoon K 1700-554797

NIEUWE NAAIMACHINES

Bekende grote Naaimachine-zaak biedt
te koop aan:

TEGEN FANTASTISCH LAGE PRIJZEN

DE ALLERNIEUWSTE

- HANONNAAIMACHINES
- ELEKTRISCHE NAAIMACHINES
- ZIG-ZAG NAAIMACHINES
- NAAIMACHINES IN SALONKAST en
- Gestroomlijnde ELEKTRISCHE AUTOMATISCHE ZIG-ZAG NAAIMACHINES

Bij betaling in 12 maanden worden.

GEEN RENTE OF KOSTEN BEREKEND.

LANGDURIGE GARANTIE - GRATIS LES

Wij demonstreren geheel vrijblijvend bij U aan huis. Uw oude machine, ongeacht welk merk, wordt door ons ingeruild.

Schrijf ons zo spoedig mogelijk, met vermelding wat U wenst onder nr. Cm-82018 aan het Bur. v. d. Bl.

REKENSCHAP

Driemaandelijks tijdschrift voor wetenschap en cultuur, onder redactie van Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Mr. Dr. H. R. Hoetink, F. P. Huygens, Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. G. Stuiveling en Prof. Dr. L. G. van der Wal.

Abonnementsprijs f 7,50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van Socrates en voor studenten f 6.- per jaar).

Gratis proefnummers aan te vragen bij het Secretariaat, Oudegracht 152, Utrecht.

Uitgave van de Humanistische Stichting Socrates.

AURORA verkoopt zekerheid voor Uw gezin

Waarom zoudt U niet eens praten met één van onze vertegenwoordigers?

Een telefoontje of een briefje aan onderstaand adres is voldoende.

N.V. Levensverzekering-Maatschappij

AURORA (opgericht 1887)

Amsterdam - Herengracht 62 - Telefoon 47006-42878

Adverteer in „Mens en Wereld”

Tarieven op aanvraag — Kleine advertenties: f 0,20 per woord
Administratie Humanistisch Verbond - Oudegracht 152, Utrecht - Tel. 030-10163